

ANGAŽMAN LOKALNOG STANOVNIŠTVA U PROTUPOBUNJENIČKOM DJELOVANJU NA PRIMJERU ANTIKOMUNISTIČKE MILICIJE ZARA IZ 1942. GODINE

Tomislav Ražnjević *

UDK: 94(497.5)“1942”
351.74(497.5)“1942”

Primljeno: 21. VII. 2015.

Prihvaćeno: 15. IX. 2015.

SAŽETAK

U radu su ukratko prezentirane temeljne značajke dobrovoljačke antikomunističke milicije kao specifičnog organizacijskog okvira za utilitizaciju lokalnog stanovništva unutar protupartizanske strategije koju je provodila talijanska uprava u sjevernoj Dalmaciji 1942–1943. Na temelju dostupnih vrela i publikacija, izloženi su razlozi nastanka i osnovne crte razvoja organizacije do realizacije i operativne uporabe. Naglasak je stavljen na pridobivanje podrške lokalne javnosti i aktivnu kolaboraciju, a osobito na promidžbeno predstavljanje milicije putem službenog glasila *Glas dobrovoljca* i njenog pozicioniranja unutar javnog znanja o ratnoj zbilji. Temeljem kvalitativne analize diskursa daje se uvid u obilježja propagandnog jezika eksploatiranog u tim naporima, kojeg se promatra kao amalgam dviju grupa promidžbenih poruka: onih u funkciji antagoniziranja partizanskog pokreta i ratnih protivnika općenito, te onih u funkciji apologetike fašističke uprave i aneksije. Naposljetku, rad donosi subjektivne ocjene autora u vidu valorizacije uspješnosti implementiranja milicije u okviru protupobunjeničkog djelovanja.

Ključne riječi: antikomunistička milicija, asimetrično ratovanje, Dalmacija, Drugi svjetski rat, fašizam, Italija, protupobunjeničvo.

---

* Tomislav Ražnjević (tomislav.raznjevic@gmail.com) je magistar povijesti iz Zadra. Rad je proizašao iz diplomskog rada *Osnovne značajke partizanske propagande na zadarskom okrugu 1943.–1945. s naglaskom na ulogu Komunističke partije Hrvatske*, koji je obranjen 12. ožujka 2013. na Sveučilištu u Zadru.

RAZLOZI OSNIVANJA ANTIKOMUNISTIČKE MILICIJE¹

Dobrovoljačka antikomunistička milicija Zara (tal. *Milizia volontaria anticomunista Zara – MVAC Zara*) osnovana je 26. lipnja 1942. na inicijativu Giuseppea Bastianinija, guvernera provincije Dalmacije ustrojene na teritoriju anektiranom Rimskim ugovorima.² Osnovni razlog angažiranja pomoćnih milicijskih formacija unutar sustava protupobunjeničke obrane, kako se razasnaje iz Bastianinijeve korespondencije, proizlazio je iz premise da lokalni dobrovoljci zbog toga što poznaju sociokulturne i geografske posebnosti mogu upotpuniti djelovanje snaga sigurnosti u zadacima suzbijanja gerilskih aktivnosti (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982b: 763). U ustrojbenom pogledu, prvotno je pod nazivom Dobrovoljački korpus talijanske Dalmacije djelovala pod zapovjedništvom vojnog kabineta Namjesništva. Osnutkom 158. pješačke divizije Zara, 6. kolovoza 1942., dislocirana je pod ingerenciju divizijskog stožera i službeno nazvana MVAC Zara. Formacija je bila uređena po skupinama, tzv. bandama (tal. *banda*) jačine satnije. Formirano je ukupno šest skupina koje su u travnju 1943. reorganizirane u dva jurišna bataljuna (*battaglione d'assalto*): XXI. pravoslavni (*Greco-ortodosso*) s dvije i XXII. katolički (*Cattolico*) s četiri skupine (Branica 1978: 905).

Ključan poticaj za organiziranje dobrovoljačkih odreda iz redova lokalnog stanovništva bilo je pogoršanje vojno-sigurnosne situacije u zapadnom dijelu provincije (odnosno prefektura Zadar) u svibnju 1942. Naime, upad partizanskih snaga jačine nekoliko stotina ljudi u svibnju 1942. preko linije razgraničenja s NDH, te serija napada na talijanske žandarmerijske i vojne posade u Bukovici, privukli su pažnju i izazvali duboku zabrinutost Namjesništva zbog rizika od prelijevanja ustaničkih aktivnosti na državni teritorij.³ Kao odgovor na tu situaciju definirana je primarna zadaća provincijalnih snaga sigurnosti: izgradnja obrambenog kordona uz periferni, mahom ruralni obrub provincije kako bi se zapriječila infiltracija gerilskih skupina u

¹ Pojam dobrovoljačka antikomunistička milicija korišten je u talijanskim vrelima i za odrede ravnogorskog četničkog pokreta. U borbama protiv partizana operativno su djelovali pod zapovjedništvom talijanske vojske i o njoj su bili logistički ovisni. Antikomunistička milicija koju tematizira ovaj rad odnosi se na pomoćne neregularne formacije talijanskih snaga sigurnosti pod punim zapovjedništvom policijskih i vojnih institucija i s talijanskim fašističkim časničkim kadrom i obilježjima.

² Istraženost Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara u hrvatskoj povjesnici počiva na pionirskom doprinosu nekoliko radova nastalih u okviru socijalističke historiografije (Branica 1978; Egjić 1987; Scotti-Žurić 1987). Sukladno tadašnjim sociopolitičkim okolnostima, ti su radovi obilježeni ideološkim utjecajem i tendencioznim pristupom problematici pa u mnogočemu zaostaju za objektivnim znanstveno-istraživačkim standardima i suvremenim dostignućima u području fenomenologije asimetričnog ratovanja i proučavanja pobunjeničtva i protupobunjeničtva.

³ Zabrinutost vlasti kulminirala je nakon što je 26. svibnja u Bukovici iz zasjede ubijen zadarski prefekt Vezio Orazi. U istom razdoblju je Sjevernodalmatinski partizanski odred poduzeo i nekoliko napada na omanje garnizone u okolici Kistanja, u mjestima Biovičino Selo, Mokro Polje i Ervenik. Djelovanje je nastavljeno i početkom lipnja, vrhunac čega su napadi na karabinjerske stanice u Nuniću i Kistanju, te uništenje vojne kolone kod Ervenika 7. lipnja (Kvesić 1960: 323–330).

zonu Obrovac – Benkovac – Kistanje. Konačni cilj bio je onemogućiti ukorjenjivanje ustaničko-subverzivnih struktura među slavenskim stanovništvom u Dalmaciji.⁴

Odluci o naoružavanju lokalnog stanovništva dodatno su pridonijeli čimbenici koji su otežavali ispunjenje već spomenutog cilja i uvećavali utrošak resursa. Na prvom mjestu, to je nedostatnost raspoloživih kapaciteta za konvencionalnu obranu *nacionalnog teritorija*. Manjak efektivna, osobito teškog naoružanja i transportnih sredstava, što talijanski izvori apostrofiraju kao primarni nedostatak (*Zbornik dokumenata...*, 1954: 495–496), onemogućavao je uspostavu djelotvornog nadzora granice i unutarnjih linija komunikacije. Objektivni čimbenici poput krševitog terena, prometne izoliranosti Bukovice i blizine masiva Velebita, koji je znatno agilnijim partizanskim skupinama služio kao oslonac za izvođenje operacija u zadarskoj prefekturi, povećavali su poroznost granice, reducirali pokretljivost trupa i usporavali brzinu intervencija. Naposljetku, usklađeno koordiniranje mjera za svladavanje otpora narušavali su stalni prijepori između Namjesništva i vojnog zapovjedništva (Comando superiore di Slovenia e Dalmazia – Supersloda)⁵ na čelu s generalom Mariom Roattom, izazvani fokusiranjem potonjeg na okupacijske zadaće na teritoriju susjedne države i odbijanjem povećanja vojnog osiguranja provincije Dalmacije zbog prenapregnutosti postojećih efektivna razmještenih u NDH.⁶

NAČINI PRIDOBIVANJA PODRŠKE STANOVNIŠTVA

Po pitanju privlačenja ljudstva za potrebe milicije, napori talijanske uprave uglavnom su bili usmjereni na animiranje javnosti psihološko-promidžbenim djelovanjem posredstvom tiskovina i podupiranjem utjecajnih agitacijskih skupina u lokalnoj zajednici. Međutim, implementacija tih metoda odvijala u specifičnom okružju građanskog rata pa se nisu mogli osigurati parametri potrebni za ostvarenje željenih ishoda. Naime, civilne vlasti su nastojale zadobiti povjerenje lokalnog stanovništva, *a priori* rezerviranog i nepovjerljivog prema fašizaciji i talijanizaciji, najavljujući pokretanje infrastrukturnih projekata, poboljšanje javnozdravstvenih prilika i veću dostupnost osnovnog obrazovanja u ruralnim sredinama.⁷ U glavnini slučajeva, stanoviti napori

⁴ Po nalogu stožera II. armije, zadržavanje partizana izvan anektirane zone proglašeno je *apsolutnom potrebom* nadležnog XVIII. korpusa (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 690). Na ozbiljnost situacije upućuje činjenica da je u tom trenutku nadzor nad prostorom između Zadra i Knina počivao na samo četiri streljačke satnije i 150 dobrovoljaca Fašističke stranke, bez teškog naoružanja i s vrlo ograničenim transportnim kapacitetima. Prikupljanjem svih raspoloživih snaga s područja prefektore upad partizana je odbijen, a stanje pripravnosti zadržano na visokoj razini do kapitulacije u rujnu 1943.

⁵ Više zapovjedništvo oružanih snaga Slovenije – Dalmacije

⁶ Roatta nije bio sklon Bastianinijevoj želji da se jedna divizija rasporedi isključivo za obranu I. zone, smatrajući da se talijanski državni teritorij treba braniti na teritoriju susjedne NDH, a da su za zaprečivanje partizana dovoljne već raspoređene snage unutar provincije (*Zbornik dokumenata...*, 1972: 510–512).

⁷ Opširnije o nastojanjima talijanske uprave oko stjecanja naklonosti pučanstva: Šepić (1975: 279–289); Barić (2012: 59–60).

su tijekom 1942. onemogućeni zbog porasta atmosfere opće nesigurnosti i nestabilnosti, generirane sinergizmom gerilskih aktivnosti i protumjera totalitarnog režima. Sužavanjem mogućnosti uspostave potpunog nadzora nad prostorom i populacijom, narušena socioekonomska dinamika nije se mogla razvijati u korist fašističke uprave, u pravcu normalizacije i oživljenja gospodarskih aktivnosti, ali i uspostave monopola nad lokalnim informacijskim prostorom.⁸ Posljedično tomu, napose na periferiji provincije, upravljačka kontrola režima nad promidžbom kolaboracije je silom prilika često prestajala već po distribuciji poruka posredovanih tiskovinama i radiovalovima jer je učinak istih bio znatno umanjen djelovanjem ilegalne partizanske protupropagande i protuobavještavanja na terenu. Uz promidžbeno-indoktrinacijsko djelovanje, priljev ljudstva nastojao se ostvariti i materijalnim pogodnostima. U uvjetima teške ekonomske situacije i nestašice, obećana aprovizacija namirnica u visini dvostrukog obroka svim pripadnicima milicije i članovima njihovih obitelji, novčane naknade (240 lira mjesečno) i posebne nagrade za istaknute članove, te krediti za osoblje milicije bili su značajan čimbenik atrakcije (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 765).⁹

Suradnja s lokalnim autoritetima u izgradnji bilateralnog povjerenja i suradnje

Prije osvrta na sadržajni i narativni aspekt službene promidžbe MVAC-a, potrebno je istaknuti da se dopiranje do širih slojeva pučanstva i poticanje participiranja u neutralizaciji gerilske infrastrukture, između ostaloga, ostvarivalo razvijanjem kooperativnih odnosa između provincijskih vlasti i istaknutih pojedinaca, svojevrsnih „čvorišta“ u socijalnim mrežama na razini pojedinog naselja ili općine. Zbog slabe pismenosti, obrazovanosti i političke zrelosti ciljane javnosti, te autoriteta mjesnih uglednika (svećenstva, seoskih glavara i učitelja), evidentno je da je takav model pronalaženja suradnika imao izgledniji mobilizacijski potencijal,¹⁰ a u praksi se oči-

⁸ Kaotično stanje u provinciji, zbog uznapredovale gerile i nedovoljne vojne zaštite, jezgrovito je rezimirano u izvještaju namjesnika Bastianinija upućenom Mussoliniju 11. listopada 1942. (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1983a: 411–413).

⁹ Značaj materijalnih faktora je marginaliziran u dosadašnjim prinosima razumijevanju milicije. Čak je, naprotiv, evidentno nastojanje da se uporabom nazivlja poput *ološ društva*, *domaći izdajnici*, *malodušnici* i sl., kakvo je nesvojstveno objektivnom znanstvenom jeziku, motivacija kolaboranata interpretira prvenstveno s političko-ideološkog gledišta u službi vladajuće socijalističke politike. Time su se bez valjane argumentacije imputirali ideološki i kriminalni motivi pridruživanja. S druge strane, da je poboljšanje egzistencijalnih uvjeta moglo biti značajan čimbenik u regrutaciji pripadnika profašističkih milicija pokazuje nam primjer slične organizacije, Milice iz Marseillesa u višijejskoj Francuskoj. Prema rezultatima istraživanja motivacije članova za pristupanje toj organizaciji, tek se za njih 5% moglo utvrditi da su se uključili iz političkih razloga, dok je većina participirala u organizaciji iz nedovoljno jasnih i nedefiniranih motiva, među inima i onih egzistencijalne prirode (Kalyvas 2006: 45, 114).

¹⁰ Prema podacima iz 1931., u kotaru Benkovac bilo je čak 68,2% nepismenih, dok ih je u kotaru Biograd bilo 46,3% (Jurić i Jurić 2000: 131). O prepoznatoj instrumentalizaciji društvenog utjecaja lokalnih uglednika u svrhu protupartizanske mobilizacije javnosti svjedoče upute

to vao na dva načina. Prvo, institucionalnim putem kroz ostvarenje zakonske obveze mjesnih čelnika na punu lojalnost i susretljivost prema civilnoj upravi i policijskim organima u Zadru, što je uključivalo i svakodnevno ulaganje napora u prepoznavanje subverzivnih elemenata (Rodogno 2006: 340). I drugo, izvaninstitucionalno pragmatično nastojanje talijanske uprave da razvije diskretnu suradnju s lokalnim društveno-političkim liderima iz predratnog razdoblja.

Potonji model se osobito odražavao kroz suradnju sa samozvanim političkim predstavnicima srpskog naroda u sjevernoj Dalmaciji. Iako u raskoraku s asimilacijskim diskursom i javnom politikom fašizma, manevarski prostor za tu pragmatičnu politiku stvoren je još u prosincu 1941. odlukom stožera II. armije o istrebljenju revolucionarnog komunizma kao primarnom političkom cilju okupacijskih vlasti (Matković 2010: 98).¹¹ Podrazumijevalo je to pružanje podrške svim čimbenicima koji mogu dovesti do okrupnjivanja protukomunističke fronte, uključujući i građanske snage iz redova dojučerašnjih protivnika iz Travanjskog rata, uglavnom političara i činovnika okupljenih oko vodstva Srpskog nacionalnog komiteta. Ta je kohabitacija ostvarena na način da je talijanska uprava dobila civilnu pomoć u organizacijskom i logističkom smislu, a suradnici doušnici vojnu i političku zaštitu pred represijom ustaških vlasti i revolucionarnim stremljenjima komunista. Time je privremeno minorizirana diskrepancija između talijansko-fašističkih i velikosrpskih strateških ciljeva, a u taboru rojalističkih četničkih grupa inicijativa je otpočeta percipirana i kao zgodna prilika da se kroz organiziranje milicije ostvare strateški pomaci k učvršćenju vojno-političke pozicije u Dalmaciji.¹² Jasan dokaz tomu je izvještaj I. Trifunovića, upućen u srpnju 1942. Dragoljubu Mihailoviću, u kojem se objašnjava kako je riječ o „dobro prikrivenoj akciji pod maskom borbe protiv komunizma“, taktičkom potezu „pod budnim nadzorom“, koji ima za cilj „ostvarenje nacionalnih ideja“ (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 1158). Povremeno su se težnje k profiliranju Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara u smjeru nacionalnih srpskih formacija manifestirale otvorenim isticanjem četničke simbolike i nazivlja. No nema dokaza da su tu praksu ikad službeno odobrile provincijske vlasti i nadležna zapovjedništva.

Namjesništva prefekturama za provođenje promidžbe na terenu (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1983b: 380), ali i zapažanje karabinjerskog zapovjednika u Šibeniku, od 23. travnja 1943., da je vjerski faktor ključan element u političkom pridobivanju puka jer „velik dio stanovništva formira svoje mišljenje prema mišljenju svoga klera“ (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 529).

¹¹ Roattin plan suradnje s velikosrpskim i rojalističkim elementima u suzbijanju gerile službeno je predstavljen vrhovnom zapovjedništvu početkom 1942. (Jelić-Butić 1986: 104; Virtue 2011: 15–18), te je operacionaliziran kroz usklađivanje protukomunističke strategije Dinarske četničke oblasti i talijanskog okupacijskog sustava na prostoru NDH.

¹² Osiguranje političkog utjecaja u zadarskom i šibenskom zaleđu putem Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara preveniralo bi jačanje konkurentskog partizanskog pokreta u borbi za naklonost pravoslavnog stanovništva, što je bila realna opasnost za opstanak mreže četničkih uporišta i političke baze na tom prostoru. Također, time bi se ugrozila vitalnost partizanskog komunikacijskog kanala kojim su se preko Bukovice povezivala žarišta ustanka u Lici i zapadnoj Bosni sa šibenskim priobaljem i uporištima na jadranskim otocima.

Prema dokazanim velikosrpskim elementima vladalo je nepovjerenje kao prema hinjenom savezniku. Kako se navodi u prosudbi obavještajnog odjela XVIII. korpusa iz kolovoza 1942., očekivalo se da bi u slučaju okretanja ratne sreće sjevernodalmatinski četnici vrlo vjerojatno stali na stranu Saveznika, i jedini trenutni zajednički interes njih i službenog Rima je borba protiv partizana (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982b: 403). Zbog nepovjerljivosti, ali i zbog iskoristivosti sentimenta katolika iz Ravnih kotara, koji „žive u strahu od Srba“, kako je zabilježeno u istom izvještaju, talijanske vlasti su s vremenom nastojale u miliciju uključiti što više dobrovoljaca katolika, tj. Hrvata,¹³ i na taj način sublimirati međuetničke tenzije u pravcu proširenja utjecaja milicije i podizanja njenog brojnog stanja. Naposljetku je konstruktivno vođena suradnja s protukomunistički nastrojenim pouzdanicima Hrvatima u drugoj polovici 1942. rezultirala izrastanjem Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara u organizaciju popunjenu dominantno (oko 2/3) katolicima, što je onemogućilo planove za pretvaranje formacije u instrument velikosrpstva. Paralelno s rastom priliva dobrovoljaca katolika, suradnički odnos vodstva MVAC-a s protagonistima četničke politike gubio je na važnosti (Branica 1978: 902), da bi na koncu postao opterećujućim za perspektive razvoja na području naseljenom Hrvatima i bio odbačen.

Promidžbeno-narativni aspekt stjecanja podrške javnosti i indoktrinacije ljudstva

Osnovni medij za političku socijalizaciju članova milicije i posredovanje pozitivne promidžbe o fašističkom poretku i vrijednostima bio je službeni list *Glas dobrovoljca antikomunističkog odreda talijanske Dalmacije* (talijanski podnaslov: *La Voce dei Volontari*) tiskan na hrvatskom i talijanskom jeziku. Ujedno je to prvorazredni izvor za analizu poruka korištenih u informiranju i indoktrinaciji. Temeljem provedene kvalitativne analize diskursa i sadržaja, može se utvrditi da je promidžbeni idiom obilježen fašističkom ideologijom i u službi inherentnih joj iredentističkih političkih ciljeva u sjevernoj Dalmaciji – uspostave funkcionalnih državnih institucija i instrumenata vlasti na anektiranom području, talijanizacije slavenskog stanovništva i eliminacije subverzivnih antifašističkih i prototalijanskih nastojanja. Uočljivo je da se u *Glasi dobrovoljca* korpus javnog znanja o ratno-političkim prilikama generalno oblikovao na dvije osnove u međusobno dihotomnom odnosu: prvo, na apologetici fašističkog režima i talijanske ekspanzije te selektivnom izvještavanju o uspjesima oružanih snaga na ratištu i, drugo, na diskreditaciji i difamaciji ratno-političkih protivnika fašističkog režima. Značajke tih dviju osnova sintetizirat ćemo u dva klastera i ukratko izložiti kao propagandu o Drugome i propagandu o Sebi.

¹³ Fašistički režim nije priznavao hrvatski nacionalni identitet na talijanskom državnom teritoriju pa zatečeno stanovništvo naziva Morlacima katolicima (*Morlacco cattolico*).

a) Propaganda o Drugome – portretiranje ratnog protivnika

U izgradnji predodžbe o ratnom neprijatelju i talijanske fašizmu suprotstavljenim vrijednosnim sustavima ističu se dvije dominantne linije: iskorištavanje balkanističkog diskursa spram jugoslavenskog (tj. hrvatskog) antifašističkog pokreta te isticanje destruktivnosti i anticivilizacijskih obilježja suvremenog komunizma i kapitalizma. Čitatelju se pritom nije ostavljao prostor da bi antagonizirani objekti propagande mogli biti i drugačiji, niti ga se pozivalo da kritički prosuđuje stvarnost i izvodi sud suprotan sugeriranim zaključcima.

Predstavljanje partizanskog pokreta u *Glasu dobrovoljca* u bitnom slijedi obilježja orijentalističke prezentacije Drugoga, svojstvene kolonijalnim praksama konstrukcije identiteta (Todorova 2009), a uključuje tehnike difamacije i moralne degradacije, dehumanizacije i diskreditacije protivnika. Nedvojbeno je da se polazište za portretiranje partizanskog pokreta kao produkta primitivnog, barbarskog i mentalitetno inferiornog kulturnog kruga nalazi u ranije formuliranim modelima prezentacije istočnojadranskog slavenstva perpetuiranima kroz javni diskurs Italije u 19. i na početku 20. stoljeća.¹⁴

Afirmaciji difamacijskog prikaza i potenciranju osjećaja moralne odbojnosti prema partizanima pridonosio je velikim dijelom i socijalni kontekst sukoba te nekonvencionalni karakter asimetričnog protivnika. Supstancija propagandnog narativa puna je elemenata kojima im se pripisuje manja vrijednost i vezuje ih se uz niži registar. Vođama pokreta, primjerice, imputiraju se nemoral i rušilački ciljevi kao primarni motiv u vođenju gerilskog rata, naziva ih se „ruljom bez savjesti i najgorim ljudima u Dalmaciji“ (*Glas dobrovoljca*, 8. rujna 1942). Sa sličnom svrhom ističe se da partizanskoj propagandi nasjedaju intelektualno potkapacitirani (*Glas dobrovoljca*, 8. rujna 1942) ili da se radi o „grobarima svega moralnog i kulturnog u Dalmaciji“ (*Glas dobrovoljca*, 2. rujna 1942). Naglašava se i odmetničko-pljačkaški karakter pobunjeničkih aktivnosti, npr. u vijesti o partizanskom zaposjedanju Livna, naslovljenoj „Lopovski podvizi partizana“, navodi se da su partizani za sobom ostavili pustoš i odveli 25.000 komada sitne stoke, 8000 volova i krava, te 2100 talaca iz grada i okolice (*Glas dobrovoljca*, 15. travnja 1943). U dinarskom kulturnom arealu promoviranjem takvih figura nedvojbeno se kod čitatelja, odgojenih na epskoj vojnograničarskoj lirici, evociralo mitske slike osmanlijskih zuluma.¹⁵

Dehumanizacija protivnika izražena je ponajviše u tekstovima u kojima se aludira na životinjsku neukrotivost i izostanak bilo kakve savjesti. Tako se, npr., gerilska aktivnost interpretira opisima „napadali svojim kljunom i kandžama i pljačkali jadne seljake, te silazili su s planina usred noći, ulazili u nastanjeni kraj... zadovoljavati životinjske nagone“ (*Glas dobrovoljca*, 17. listopada 1942), ili, još eksplicitnije,

¹⁴ Imagološku analizu tog kolonijalnog modela, s fokusom na ostvarenja talijanske književnosti, daje studija Nine Raspudića *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti* (2010).

¹⁵ Praksa reminisciranja kolektivnih povijesnih trauma iz razdoblja otomanske vladavine uvelike se koristila u agitiranju među ruralnim stanovništvom, osobito u protuokupacijskom promidžbenom diskursu (Brkljačić 2006).

pobunjenici se prikazuju kao „skitnički psi koji ubijaju po kućama goloruki narod, žene i djecu, i koji seljacima pljačkaju ovce i životne namirnice“ (*Glas dobrovoljca*, 5. studenog 1942).

Manipuliranje ratnim ciljevima protivnika u značajnoj je mjeri počivalo na tendenciji da se javnost uvjeri u marionetski položaj partizanskog pokreta spram svjetskih sila. Opća konfuznost ratne zbilje i kategoričko odbijanje vidljivosti gerile, koja je pratila nekonvencionalni oblik ratovanja, ostavljali su širok prostor za mistifikaciju, što je fašističkoj promidžbi koristilo u induciranju atmosfere tjeskobe i diskreditiranju partizana pred slabo informiranom javnošću. Persuazija o manipulativnoj naravi partizanskog pokreta uglavnom se provodila kroz eksploataciju niza motiva prema kojima su borci zavedeni, nesvjesni toga da služe „potajnim snagama“ i imaju ulogu „topovskog mesa“ u ostvarenju imperijalističkih ciljeva „židovskih i kapitalističkih elita“, te uzaludno riskiraju „život za šaku engleskog zlata“ (*Glas dobrovoljca*, 1. listopada 1942). Dezinformacijama, simplificiranjem i obmanjivanjem javnosti u *Glasu dobrovoljca* vodila se i kritika društveno-političkog uređenja zemalja kapitalističke demokracije, kao i ratnih ciljeva Saveznika. Štoviše, protoliberalni i protukapitalistički diskurs slijedio je smjernice strategijske propagande sila Osovine čak i u kontradikcijama, uklapajući u predodžbu o servilnosti liberalno-kapitalističkom bloku i motiv o partizanima kao plaćenicima u službi boljševičke Moskve.

U predstavljanju boljševizma kao primarnog ideološkog neprijatelja antikomunističkih dobrovoljaca fašistička persuazija se u promidžbeno-psihološkom djelovanju i iniciranju refleksa samoobrane oslanjala na kršćansku kulturnu baštinu naroda sjeverne Dalmacije. Razvidno je iz sadržaja *Glasa dobrovoljca* da se lokalno stanovništvo, oblikovano u konzervativnoj i zatvorenoj sredini s malim uplivom modernizma, nastojalo mobilizirati protiv partizanskog pokreta zastrašivanjem komunizmom kao ideološkim konceptom koji je potpuno stran tradicionalno kršćanskom podneblju i neprijateljski orijentiran prema temeljnim vrijednostima. Ideja radikalne komunističke reorganizacije društva širenjem proleterske revolucije nasilnim putem implicirana je kao jedina ideološka podloga pobunjeničkih aktivnosti. Time su u potpunosti isključeni svi ostali motivi pobune, poput protuirentističkog reaktivnog nacionalizma Hrvata otrgnutih od matice, prjugoslavenskih težnji ili pak zalaganja za uspostavu društva na načelu građanske demokracije. Za pretpostaviti je da su emocionalno zasićeni i apokaliptični motivi, poput poplave, plime, destrukcije i rušenja reda, pojačavali dojam o kaotičnoj i nepredvidivoj naravi komunističke revolucionarne prakse, suštinskom kontrastu stanju reda i stabilnosti koje donosi fašizam.

Komunistička ideologija opisivana je, primjerice, kao bezbožnička i invazivna jer stremi preplaviti čitavu kršćansku Europu (*Glas dobrovoljca*, 30. ožujka 1943), a pogonjena je marksizmom koji promiče anarhičnu destrukciju, rušenje poretka, degradaciju obiteljskih vrijednosti uz dopuštanje svakog oblika političke nemoralnosti, nasilja, laži i mržnje (*Glas dobrovoljca*, 19. rujna 1942). Tako se na primjer u članku „Što bi donijeli partizani na mjesto Boga i kulta porodice“ (*Glas dobrovoljca*, 22. travnja 1943) ističe da partizanski lideri, u slučaju eventualne pobjede u ratu, namjeravaju hramove i sveta mjesta prenamijeniti u štale, mehaničarske radionice i proleterske vojarne, dok bi na mjesto svrgnutog kršćanskog boga bio uzdignut kult

Staljina na čijim bi se temeljima u ateističkom i buntovničkom duhu odgajale nove generacije. Nesumnjivo je dakle da se ukorjenjivanjem stanovitih demonizirajućih predodžbi u korpus javnog znanja ojačavao legitimitet restriktivnom fašizmu i totalitarnim tendencijama fašističke vlasti usmjerenima gušenju gerilskog subverzivnog djelovanja.

b) Obilježja propagande o dobrovoljcima, Italiji i fašizmu

Cjelokupni proces proizvodnje pristanka na čin aneksije, a naročito legitimacije vojno-policijske presije, nadograđen je na ukratko razložen ratno-politički propagandni imaginarij o partizanskom pokretu. U dualističkoj viziji borbe dobra i zla, na što je za potrebe agitacije reducirana kompleksna ratna zbilja, dobrovoljcu je pripadalo mjesto osloboditelja „od boljševičke kuge“ za „mir naroda kojem prijete komunisti“ (*Glas dobrovoljca*, 2. rujna 1942), „branitelja mira i sigurnosti“ i borca za „uspostavu pravde, poštivanje svojine, obranu porodice“ (*Glas dobrovoljca*, 29. rujna 1942). Uz osnovne motive voluntarizma – zaštitu lokalne zajednice i osvetu odmetnicima za počinjena nedjela, veliku važnost imalo je veličanje pravičnosti, prosperiteta i mirotvorstva fašističke vlade. Talijanski iredentizam se legitimirao kroz hiperboliziranje patronatskog stava režima i uvjeravanje javnosti da fašistička uprava brine za dobrobit svih stanovnika Dalmacije. U tom smislu zanimljiv je kooperativan simbiotski odnos koji se u propagandnom narativu odvijao na dvosmjernoj relaciji seljak – vlast. Naime, kako je predočeno u romansiranom opisu svrhe postojanja milicije, nova talijanska vlast, vođena vizijom prosperiteta i stabilnosti, nudi paternalističku brigu, sigurnost, mir i pravednost, dok seljak uzvraća iskonskom zahvalnošću *duceu* i povjerenjem u talijanski oružani stroj jer je uvidio da on „brani Krista“, cijeni vrijednost seljakova rada i „poštuje porodicu“ (*Glas dobrovoljca*, 17. listopada 1942). Budući da se slika talijanskih snaga sigurnosti gradila na ulozi zaštitnika od onih koji „ne priznaju Boga ni Porodicu, protiv podlih ubojica koje se kriju po šumama, čiji je sistem zločinstvo a cilj pljačka i uništavanje“ (*Glas dobrovoljca*, 3. studenog 1942), zaštita egzistencije i golog života seljaka bila je osnovno legitimacijsko uporište u daljnjem zadiranju režima u socijalnu dinamiku lokalne zajednice.

Pored obrambene tematike, službeni fašizam se afirmirao na temama modernizacije i socioekonomskog napretka pa su, među ostalim, eksploatirane brojne obavijesti o planovima i pokrenutim projektima revitalizacije i obogaćivanja javnog života i sadržaja. Te su obavijesti često popraćene iskazima zahvalnosti seljaka na brizi da mu se povrati ono što mu je odnijela priroda i nebriga jugoslavenskih vlasti, pa se, npr., najavljuje pokretanje zahtjevnih melioracijskih radova na zadarskoj periferiji (*Glas dobrovoljca*, 17. rujna 1942; 3. studenog 1942). U kontekstu indoktrinacijskog djelovanja, tendenciozno su predstavljane komparativne prednosti fašizma nad ostalim društveno-političkim sustavima: fašizam je jedini prosperitetan i uspješan model i ostvario je najveće rezultate u osiguranju socijalnih i radničkih prava, zaštiti obitelji, djece i nemoćnih (npr. *Glas dobrovoljca*, 12. prosinca 1942).¹⁶ Isticanje po-

¹⁶ Za potrebe propagiranja superiornosti talijanskog fašizma nad ostalim političkim sustavima od 45. broja nadalje osigurana je rubrika *Za radnike i seljake*. Na tu sekciju je otpadalo od ¼ do čak ½ ukupne površine lista.

vijesnog značaja Italije i njene veličine u svjetskim razmjerima nastojalo se postići i glorificiranjem doprinosa u razvoju umjetnosti, općoj kulturi i književnosti. Italija se primjerice opisuje kao žarište europske renesanse i ishodište starorimske i kršćanske uljudbe i suprotstavljaju joj se „despotski“ SAD i „rušilački“ SSSR (*Glas dobrovoljca*, 17. travnja 1943).

Kako bi se strani režim približio lokalnom stanovništvu, eksploatirane su dodirne točke kolektivne memorije puka i fašističke interpretacije povijesti, što se naročito ističe u konstatiranju „dugotrajne vjernosti“ Dalmatinaca Veneciji. Temeljem tog narativa razvijane su sugestivne predodžbe o istovjetnosti ciljeva borbe antikomunističkih dobrovoljaca i njihovih predaka iz vremena protuturskih ratova, koji su se kao pomoćne trupe poluvojnog karaktera (černide) borili pod zastavom sv. Marka protiv „barbarskog istoka“ (*Glas dobrovoljca*, 12. rujna 1942). Određena pozornost, iako kvantitativno malo zastupljena u tekstovima, obraćala se i na dokazivanje političkog talijanstva Dalmacije. Aneksija 1941. interpretirana je kao čin kojim se zatvara stoljećima otvoreno pitanje pripadnosti Dalmacije, a legitimira se na povijesnom pravu Italije na Dalmaciju putem njene venecijanske baštine. Slijedom toga, službeni Rim se ne nameće čitatelju kao okupator već nastupa kao pripajatelj svoje stare stečevine.

To se u konačnici odražavalo i na sužavanje identiteta dalmatinskog stanovništva na mediteransku orijentaciju „jer onaj tko se osjeća Balkancem nije Dalmatinac“ (*Glas dobrovoljca*, 13. listopada 1942), čime ga se distanciralo od kulturoloških veza s Hrvatskom ili pak Jugoslavijom općenito. Dalmacija se sa svojim tobože etabliranim dalmatinskim identitetom pozicionirala kao integralna sastavnica novog velikog mediteranskog imperija. Na koncu, što je posebno važno istaknuti jer se protivi ustaljenoj predodžbi o asimilacijskoj politici fašizma prema etničkim partikularizmima, u *Glasu dobrovoljca* se ističe da će u tom imperiju svi građani srpskog, hrvatskog ili vlaškog podrijetla zauzeti svoje mjesto pošto „Italija ne poznaje stranca unutar svojih granica niti ih stvara“. Time se jamčio i rimski koncept građanina: „Rim neće da zna niti da dozvoli razlike među građanima svojega Kraljevstva pa ih neće dozvoliti ni u Dalmaciji. On poštuje njihovo podrijetlo i ne traži da ga se odreknu. On kao prijestolnica katoličanstva ne vodi religioznu bobu niti nameće svoju vjeru onom koji skromno služi jednom drugom vjerom“ (*Glas dobrovoljca*, 13. listopada 1942).

ODRAZ OPERATIVNE UPORABE MILICIJE NA PROCES PROVEDBE PROTUPOBUNJENIČKIH NAPORA

Polazeći od široko prihvaćene teorije da je moderan asimetrični rat u suštini nadmetanje zaraćenih strana za naklonost i lojalnost lokalnog stanovništva (Galula 1964: 6–7; Trinquier 1985: 7–8), može se ustvrditi da se s protupobunjeničkog gledišta korisnost milicije prepoznavala prvenstveno u njoj adaptabilnosti za uklinjenje između pobunjeničkih struktura i stanovništva. U konačnici, milicija je profilirana kao sredstvo za presijecanje komunikacijskih kanala i razotkrivanje veza između gerile i njenih podupiratelja i pomagača, te prikupljanje podataka o neprijatelju, uočavanje,

identifikaciju i, naposljetku, gonjenje istoga.¹⁷

Evidentno je da u razdoblju koje je prethodilo formiranju milicije sustav sigurnosti nije imao jasnu predodžbu o situaciji u provinciji, a pri izvođenju napadnih poduhvata protiv gerile manifestirane su indicije koje ukazuju na nekvalitetnu obavještajnu pripremu operativnog područja. Na taj zaključak upućuju ishodi partizanskih zasjeda kod Golubića, Ervenika i Nunića krajem lipnja i početkom srpnja 1942., gdje su u napadima na nezaštićene kolone Talijani pretrpjeli relativno velike gubitke u ljudstvu (Kvesić 1960: 325–330). Tomu u prilog idu i okolnosti pogibije prefekta Orazija. Gerilci iz bataljona „Bude Borjana“, koji su vršili akcije na tom području, uglavnom su bili iz sjeverne Dalmacije, poglavito Bukovice (Kvesić 1960: 255–257), što ih je nedvojbeno stavljalo u superiorniji položaj nad talijanskim trupama.

Manjkavosti u poznavanju prilika i osobitosti terena, jezična barijera i slab kontakt s lokalnom zajednicom, te posljedičan nedostatak informacija o kretanju partizana bile su očigledne prepreke za uspješno suprimiranje asimetričnog protivnika. Nameće se pitanje treba li uzroke tom „sljepilu“ tražiti u nesmotrenosti i podcjenjivačkom odnosu konvencionalne vojne sile s imperijalnim prekojadranskim aspiracijama prema indigenim pobunjenicima, ili pak u općoj neprilagođenosti zapovjednog kadra i ratne doktrine Talijanske kraljevske vojske suvremenom partizanskom ratovanju (Knox 2009: 82). U svakom slučaju, spoznavanje slabosti u odnosu prema fleksibilnom, motiviranom i prilagodljivom protivniku, te prepoznavanje nužnosti ispravljanja nedostataka, poslužili su naposljetku kao vrlo osvješćujući argument za organiziranje „domorodačkih“ milicija i njihovo korištenje u protupobunjeničkim operacijama, pošto se radilo o ljudima koji su poznavali teren i imali razvijenu mrežu kontakata na prostoru operativnog djelovanja, što je bio preduvjet za uspješno pribavljanje podataka o identitetu, kretanju i djelovanju partizanskih skupina i njihovih pomagača.

Proces okupljanja ljudstva i kadrovske izgradnje milicije pokrenut je objavom javnog poziva 26. lipnja 1942. (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 774). Usprkos ambicioznim planovima Namjesništva, odaziv je ispočetka bio vrlo slab, a nedostajalo je i oružja i tvoriva za opremanje postrojbi. Napredak je dodatno usporio glavni organizator, načelnik karabinjera Eugenio Morra, koji je odlučio da se oružje distribuira samo u mjestima gdje je mali rizik od gerilskih upada kako bi se mogućnost da ono postane ratni plijen protivnika svela na minimum (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 798).

Kada je riječ o odnosu stanovništva spram protupobunjeničkih napora talijanskih vlasti, u načelu je vrlo nepouzdana iznositi zaključke o tome u kolikoj mjeri su razmjeri odaziva i otvorene kolaboracije bili uzrokovani političkim razlozima, a koliko

¹⁷ Polazna točka ove konstatacije je dopis, iz srpnja 1941., kotorskog prefekta Scassellatija dalmatinskom namjesniku u kojem sugerira načine operativne uporabe pokretnih formacija milicije – kao pratnju regularnim trupama i snagama sigurnosti u operacijama niskog intenziteta, pod neposrednim nadzorom zapovjednika operacije, disperzirane u malim grupama od 3 ili 4 čovjeka kako bi se održavala potrebna razina discipliniranosti. Pored toga, predviđeno je i korištenje u akcijama prepada na sumnjiva uporišta i u sabotažama partizanskih struktura ili pak u zadacima prikupljanja podataka među partizanskim aktivistima i simpatizerima u logorima i zatvorima (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 828).

pragmatikom i egzistencijalnim motivima. Za pretpostaviti je da je početni usporen tempo osnivanja formacija ponajviše bio uvjetovan razinom percipirane prisutnosti partizanske infrastrukture unutar lokalnih zajednica. Teorijsku podlogu za takvo objašnjenje pružaju nam recentna razmatranja o međuovisnosti stupnja kontrole nekog prostora i otvorenog manifestiranja lojalnosti stanovništva zatečenog na tom prostoru, odakle proizlazi da su primarni oblikovatelji (uglavnom oportunističkog i kalkulantskog) odnosa civila prema zaraćenim stranama ponajprije egzistencijalni motivi, a svode se na to da se „sačuva glava“ u kriznim situacijama (Kalyvas 2006: 107–108).

Izostanak efikasnog nadzora nad prostorom, naime, dovodio je do toga da je protugerilsko organiziranje bilo ometano primjenom sile nad ekspaniranim pojedincima. Da je selektivno nasilje nad stvarnim i potencijalnim suradnicima režima nastupilo odmah po osnutku milicije, govori nam činjenica da su pokušaji formiranja uporišta u nekim selima blokirani već u začetku. Mnogi pojedinci koji su se prijavili odborima za novačenje uskoro su označeni kao kolaboracionisti i potom likvidirani (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982b: 404). Zastrašivanjem i odmazdama je razvoj samozaštitne „seoske“ sastavnice milicije znatno usporen pa je projekt usmjeren uglavnom na formiranje pokretnih grupa pod kontinuiranom zaštitom talijanske vojske. O paralizirajućem učinku partizanskih organizacijskih struktura na ponašanje civila u ovom slučaju svjedoči nam podatak da je u prvim danima agitiranja u Benkovcu organizacijski odbor uspio privući tek troje suradnika (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 736).

Prekretnica u razvoju formacije nastupila je krajem lipnja i tijekom srpnja provođenjem opsežne akcije čišćenja, u kojoj su partizanske grupacije potisnute prema Lici, pa je bitno smanjen pritisak gerile na šire zadarsko zaleđe, a uznapredovalo je osnivanje grupa. Iz brojidbenog stanja Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara, u periodu koji je uslijedio, razvidno je da je s povećanjem talijanske vojne prisutnosti u Bukovici došlo do opadanja pasivnosti stanovništva i lakšeg pristupa talijanskih agitatora lokalnim zajednicama na širem prostoru zadarske prefekture. Prva grupa bandista u punom sastavu osnovana je 18. srpnja u Biogradu, a u kolovozu su formirane još četiri grupe sa sjedištem u Novigradu, Lišanima, Benkovcu i Kistanju, te jedna u studenome, stacionirana u Vačanima (Kisić-Kolanović 2001: 265). MVAC je u kolovozu 1942. imao 360, u listopadu 560, a u studenom oko 690 članova (Branica 1978: 901).

S druge strane, u dijelovima provincije gdje je antifašistički pokret izgradio stabilan paralelni sustav vlasti i razgranatu mrežu suradnika, u šibenskoj i užoj splitskoj okolici, odaziv je bio zanemariv pa je izostalo ljudstvo potrebno za podizanje dodatnih dviju grupa (Branica 1978: 903). Strah od odmazde neutralizirao je potencijale formiranja antikomunističkih grupa, a baza Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara do kapitulacije Italije ostala je ograničena na šire zadarsko i dio šibenskog zaleđa, uz važnije prometnice, u kojemu je talijanski vojni sustav dotad uspijevao zadržati velik stupanj kontrole nad teritorijem i stanovništvom.

Učinak na suzbijanje struktura partizanskog pokreta

U vojnom, sigurnosnom, ali i političkom smislu implementacijom milicije je postignut zamjetan učinak na taktičkoj i operativnoj razini u relativno kratkom roku. Uporište u valorizaciji njenog značaja nalazimo u relevantnim izvorima partijsko-partizanske provenijencije iz druge polovine 1942. i početka 1943., u kojima se često prilikom izlaganja lokalne vojnopolitičke situacije ističe esencijalni doprinos milicije rastu protupartizanske presije. U mnogim je izvještajima iz prve polovine 1943. apostrofirana kao osnovna zapreka razvoju pokreta u anektiranoj zoni. Iskazano je to, među ostalim, u nizu opservacija o posljedicama čišćenja terena tijekom prvog kvartala 1943. na biogradskom i širem šibenskom priobalju, a potom i na Dugom otoku. U jednoj od opservacija, primjerice, navodi se kako anektiranim područjem „harače Antikomunističke bande“, vrše se racije i blokada naselja, ukazujući time na uznapredovalo nazadovanje partizanskog pokreta i izostanak protureakcije (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1983b: 267). Na socijalnoj mikrorazini i mezorazini, sudjelovanje bandista u pretresu kuća i blokadi naselja ostavljalo je dubok psihološki utisak na lokalno stanovništvo i u znatnoj mjeri je vodilo distanciranju stanovništva od gerile. U dopisu Štaba kninskog sektora Glavnom štabu NOVH, iz svibnja 1943., o situaciji u okolici Šibenika, navodi se kako se spaljuju kuće onima za koje se sazna da su pristupili partizanima pa je stanovništvo „zahvatio oportunizam“ i ne može ga se pridobiti za partizanski pokret osim prisilom (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 188).

Proporcionalno rastu intenziteta represalija i psihološkog iznurivanja lokalnog stanovništva, razvoj dinamike konflikta vodio je u pravcu izoliranja partizanskih struktura i veće prodornosti talijanskog sigurnosnog sustava unutar mreža podupiratelja gerile. To je mjestimično rezultiralo paraliziranjem antifašističkih organizacija, pasivizacijom ili raspadom nekih odbora „narodne vlasti“ ili čak neutralizacijom partijskih ograna, kao što je bio slučaj s probijanjem komiteta KPH u Biogradu, gdje su razotkriveni identitet članova i njihova skrovišta (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 27). Vrhunac „oseke revolucionarnog pokreta“, kako Pokrajinski komitet KPH opisuje nastalu regresiju pokreta na sjevernodalmatinskom području (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 113–114), nastupio je u svibnju 1943. kada je glavnina trupa Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara usmjerena na operaciju čišćenja šibenskog područja.

O generiranoj atmosferi straha i pasivnosti svjedoči izvještaj tajnika Pokrajinskog komiteta KPH. On naglašava zabrinjavajući razvoj situacije i konstatira da je „teror antikomunističkih bandi“ onemogućio sve pokušaje mobilizacije, otežao rad pomoćnih civilnih organizacija i kretanje aktivista, izazvao skrivanje i bijeg članova odbora, te izravno utjecao na pad političkog utjecaja „jer narod u nama ne vidi svog zaštitnika od terora“ (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 225). Dezintegrirajući i konfundirajući utjecaj milicije na paradržavne pobunjeničke strukture odražavao se nepovoljno na provedbu planova do mjere da je pokrajinsko partijsko vodstvo sugeriralo Centralnom komitetu što skorije pokretanje opširnije ofanzivne akcije iz južne Like protiv uporišta MVAC-a u Bukovici, uz obrazloženje kako bi „se razbija-

njem antikomunističkih banda omogućilo kretanje našim političkim radnicima kroz Bukovicu i narod bi odahnuo kada bande ne bi postojale", stvarajući ujedno povoljne uvjete za mobilizaciju stanovništva (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 225). U konačnici je razvoj vojno-političkih prilika na Apeninskom poluotoku, i intenziviranje gerilskih napada u provinciji Dalmaciji, tijekom ljeta 1943. doveo do toga da je koherentnost i operativna uporabljivost Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara ipak bitno narušena. Pod utjecajem čimbenika koji su nagovijestili skorou kapitulaciju talijanskih snaga, do kolovoza 1943. milicija je gotovo u cijelosti demoralizirana i neutralizirana.

Nedisciplina i nasilje kao katalizatori neuspjeha koncepta milicije

Pri vrednovanju cjelovitog angažmana milicije u suzbijanju gerile potrebno je uzeti u obzir manjkavosti i protučinke koji su se javljali paralelno s trenutnim dobicima ostvarenima u neutralizaciji pokreta otpora. Riječ je ponajprije o terorizmu, tj. primjeni prekomjerne sile, zlostavljanja i materijalnog okorištavanja na štetu civila, koji je za posljedicu imao izazivanje averzije i neprijateljstva oštećenih pojedinaca ili čak cijelih zajednica prema miliciji. Nedvojbeno je da su nadležne vlasti bile svjesne tih pojavnosti, o čemu svjedoči i opaska koju je u srpnju 1942. general Dalmazzo, zapovjednik obrane prefektore Kotor, uputio provincijskoj upravi (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1982a: 821). On je, naime, već tijekom inicijalne faze organiziranja milicije ukazao na inherentnu sklonost formacija ove vrste ka kompromitaciji pred civilima. Istaknuo je da je održavanje stege i konstantnog opreza neizostavna mjera predostrožnosti jer se u načelu radi o „korisnom zlu“ koje donosi željene rezultate i raščišćava situaciju, ali ga treba rasformirati čim se za to stvore uvjeti.

Uzroci negativnosti koje se manifestiraju u interakciji milicije sa stanovništvom prvenstveno su situacijske prirode i izrasli su iz šireg konteksta asimetričnog rata, ali je i ljudstvo neobrazovano i nekompetentno za takve napore. Sama protugerilska namjena tih grupacija je primjenu sile i otvorene agresivnosti *a priori* legitimirala kao standardan *modus operandi* u djelovanju usmjerenom spram sumnjivih društvenih elemenata. Poticaj tomu davao je i afirmativan stav provincijske uprave prema podčinjavanju i ekspanziji nepoćudnih domorodačkih elemenata, a na temelju Mussolinijeve konstatacije da je aneksijom dalmatinsko pitanje konačno riješeno, dok politički Srbi i Hrvati na pripojenim dijelovima nisu dobrodošli pa ih treba izlučiti kroz politiku razmjene stanovništva i doseliti kolonizatore iz matice Italije (Dizdar 2005: 186–189). Pod utjecajem asimilacijskih ambicija fašističkog režima prema Dalmaciji oblikovao se izražen terorističko-represivni karakter okupacije.

Potrebno je usput napomenuti kako su određenu podlogu njegovu razvitku dali i neutralni vanjski čimbenici, poput tada važećih normi ratnog prava i običaja glede prava državnih vlasti da se pri neutralizaciji nekonvencionalne oružane prijetnje, u nedostatku informacija, štiti primjenom terora i odmazde u zonama gerilskih aktivnosti. Primarno sredstvo pacifikacije bila je demonstracija sile – zastrašivanje, nasilje, masovne internacije i pogubljenja civila iz odmazde. Unutar prakticirane protupobunjeničke strategije, bazirane na represalijama i bezuvjetnoj submisivnosti

netalijanskog pučanstva, taj sustav je iznjedrio i legitimirao zakonski dopustiv prilično surov spektar mjera protiv partizana i njihovih stvarnih i potencijalnih pomagača. Supstanca tih mjera koncizno i jasno je izražena kroz skup smjernica o tretmanu civilnog stanovništva, sadržanih u Roattinoj Okružnici br. 3C od 1. prosinca 1942. (*Zbornik dokumenata...*, 1972: 922–924). Institucionalizacijom terora u sklopu preventivnih mjera zaštite države stvoren je obrazac ponašanja unutar kojeg će milicije legitimirati vlastito nasilno djelovanje pred lokalnom javnošću.

Kada se tom okviru državnog nasilja pribroji stanovita zavisnost provincijskog sustava sigurnosti o operativnom radu milicije i općem doprinosu u pogledu obavještavanja, tj. prinuđenost vlasti da se u taktičko-operativnom usmjeravanju protupartizanskih napora oslanja na sugestije i informacije dobivene od dobrovoljaca, razvidno je da se ostavljao širok prostor za zlorabu moći. Prema brojnim povijesnim izvorima i svjedočanstvima, nerijetko su pripadnici milicije iskoristavali svoj društveni položaj i koristili status legalno naoružane osobe u osobnim razračunavanjima, realizaciji partikularnih interesa i kriminalnih intencija.¹⁸

Zbog nedostatka učinkovitih nadzornih i stegovnih mehanizama, neselektivnost u represivnom djelovanju i odmazdama postupno je postala primarno obilježje Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara, zapamćene u kolektivnoj memoriji stanovnika sjevernodalmatinskog priobalja kao protagonista iracionalnog barbarizma, paleži kuća, pljački i devastacije imovine. Agresivno i nasilno isljeđivanje i iznuđivanje praćeno surovošću kompromitiralo je pacifikacijska nastojanja te, suprotno željenim rezultatima, dolijevalo ulje na vatru. Time se ozbiljno narušavao ionako labilan imidž konstruktivnosti protupartizanskih napora fašističke uprave, paralelno utječući i na podriivanje persuazivnog učinka pozitivne ratno-političke promidžbe prema slavenskom pučanstvu. Eskalacija induciranog nasilja često je poprimala širi obujam i vodila teroriziranju većih grupa stanovnika, osobito onih koji nisu bili iste vjeroispovijesti kao i pripadnici angažirane milicijske grupe (Egić 1987: 390). Pritom su na vidjelo izlazili ukorijenjeni međuetnički antagonizmi, strukture dugog trajanja na koje talijanska promidžba nije utjecala, iako ih je nemušto pokušavala minorizirati ili prešutjeti u javnom diskursu. Savjeti da se tijekom izvođenja akcija uspostavi strogi nadzor nad milicijom i da se ona apsorpira unutar regularnih snaga u praksi su očigledno bili potpuno ignorirani ili im nije pridavana dovoljna važnost. To je u konačnici dovelo do slabe discipline i unutargrupne kohezije, što je i partizansko rukovodstvo navodilo na uvjerenje kako je „labavu“ miliciju moguće neutralizirati jednim odlučnim udarom (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 225).

Disciplina, borbena spremnost i politička motivacija unutarnji su čimbenici na koje su talijanske vlasti mogle utjecati i poboljšati ih. Međutim, na jačanje savezničkih ofanzivnih napora na Sredozemlju, a slijedom toga i na kapitulaciju fašističke Italije u rujnu 1943. nije se moglo utjecati. Uz već spomenuto intenziviranje geril-

¹⁸ O zlorabi moći svjedoči žalba načelnika Stankovaca zadarskom prefektu, od 27. lipnja 1943., kojom se žali na divljaštvo, nekonstruktivno i nedolično ponašanje milicije. Među ostalim, ukazuje na slučajeve pljačke stambenih objekata u vlasništvu „osoba koje imaju dobro mišljenje o nama“, te otimačinu školske imovine, crkvenog blaga i uništavanje javnih dobara (*Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji*, 1984: 619).

skog djelovanja po ciljevima milicije u lipnju i srpnju 1943. (uglavnom na periferiji Namjesništva), bili su to faktori koji su presudili i MVAC-u kao sastavnici fašističkog sustava sigurnosti. Kapitulacijom Kraljevine Italije i predajom talijanskih snaga na istočnojadranskoj obali raspale su se i strukture Dobrovoljačke antikomunističke milicije Zara.¹⁹

ZAKLJUČAK

S porastom ugroze talijanske uprave u anektiranoj Dalmaciji od strane narodno-oslobodilačkog pokreta tijekom 1942., uz akumulaciju negativnih iskustava iz već uloženi protupartizanskih napora, jačala je svijest o potrebi prilagodbe obrambenog sustava nekonvencionalnom i agilnom protivniku. Budući da su socijalnu bazu gerile činile lokalne zajednice na periferiji provincije, kao izvorišta ljudstva, ciljna javnost ustaničke promidžbe, pružatelji zaklona i informacija, te ishodišne točke u opskrbi hranom i tvorivom, jedan od pravaca prilagodbe bilo je organizirano uvođenje naoružanog lokalnog stanovništva u protupartizanske operacije kroz instituciju dobrovoljačke milicije. Percipirana kao ključan čimbenik u ugrožavanju razvoja pobunjeničtva u sjevernoj Dalmaciji, postupno je postala primarna meta gerile. Osim što je kratkoročno blokirala mehanizme širenja gerilskih aktivnosti, milicija je počinila teške zločine nad civilima, umanjujući šanse da u operativno tretiranim područjima zadobije povjerenje stanovništva.

Talijanski okupacijski sustav, kojega je milicija bila sastavni dio, u kolonijalno-fašističkoj izvedbi nije dijelio pristup kakav dijele suvremene populacijsko-centrične teorije protupobunjeničkog ratovanja, koje uspjech temelje na izgradnji kooperativnog odnosa između vlasti i stanovništva. Za razliku od njih, model suštinski determiniran fašističkom ideologijom nije ni mogao uzeti u obzir interese lokalnog stanovništva pošto se nasilnom talijanizacijom i općom dekulturnizacijom južnoslavenskog stanovništva na anektiranim prostorima izravno suprotstavljao temeljnoj premisi razumijevanja potreba i želja lokalnog stanovništva.

---

¹⁹ Dio ljudstva, mahom Hrvata, pred partizanima se povukao u Zadar i stavio na raspolaganje gradskim vlastima. Iz njih će se poslije uz pomoć zapovjedništva njemačke 114. lovačke divizije formirati začeci ustaške vojnice na zadarskom području (Barić 2012: 236). Dio bandista pravoslavaca priklonio se četnicima, a dio je prešao partizanima (Branica 1978: 911).

POPIS VRELA I LITERATURE

- Barić, Nikica. 2012. *Ustaše na Jadranu: uprava Nezavisne Države Hrvatske u jadranskoj Hrvatskoj nakon kapitulacije Kraljevine Italije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Branica, Vinko. 1978. Formiranje antikomunističke milicije na anektiranom području sjeverne Dalmacije i njena aktivnost protiv NOP-a. *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije*. Split, 895–911.
- Brkljačić, Maja. 2006. Popular Culture and Communist Ideology: Folk Epics in Tito's Yugoslavia. U: *Ideologies and National Identities: The Case of Twentieth-Century Southeastern Europe*, ur. John Lampe i Mark Mazower. Budimpešta: Central European University Press. Str. 180–210.
- Dizdar, Zdravko. 2005. Italian policies towards Croats in occupied territories during the Second World War. *Review of Croatian History*, 1 (1): 179–210.
- Egić, Obrad. 1987. Okupatorske oružane bande na anektiranom području sjeverne Dalmacije 1942. godine. U: *Benkovački kraj kroz vjekove I*, ur. Julijan Medini. Zadar: Narodni list. Str. 379–392.
- Galula, David. 1964. *Counterinsurgency Warfare: Theory and Practice*. New York: Praeger.
- Glas dobrovoljca*. 1942–1943. Zadar.
- Jelić-Butić, Fikreta. 1986. *Četnici u Hrvatskoj 1941.–1945*. Zagreb: Globus.
- Jurić, Boris i Jurić, Boris, st. 2000. *Gospodarstvo Zadra i sjeverne Dalmacije između I. i II. svjetskog rata*. Zadar: vlastita naklada.
- Kalyvas, Stathis. 2006. *The Logic of Violence in Civil War*. New York: Cambridge University Press.
- Kisić-Kolanović, Nada. 2001. *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Knox, MacGregor. 2009. *Hitler's Italian Allies: Royal Armed Forces, Fascist Regime, and the War of 1940-1943*. New York: Cambridge University Press.
- Kvesić, Sibe. 1960. *Dalmacija u Narodnooslobodilačkoj borbi*. Zagreb: Lykos.
- Matković, Hrvoje. 2010. *Između Mačeka i Pavelića: politički portret Davida Sinčića*. Zagreb: Naklada Pavičić.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji: 1941–1945., zbornik dokumenata*, 2. sv. 1982a. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji: 1941–1945., zbornik dokumenata*, 3. sv. 1982b. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji: 1941–1945., zbornik dokumenata*, 5. sv. 1983b. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji: 1941–1945., zbornik dokumenata*, 6. sv. 1984. Split: Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije.
- Raspudić, Nino. 2010. *Jadranski (polu)orijentalizam: prikazi Hrvata u talijanskoj književnosti*. Zagreb: Naklada Jurčić.

- Rodogno, Davide. 2006. *Fascism's European Empire*. New York: Cambridge University Press.
- Scotti-Žurić, Neva. 1987. Talijanska okupacija benkovačkog kraja (1941–1943). U: *Benkovački kraj kroz vjekove I*, ur. Julijan Medini. Zadar: Narodni list. Str. 359–378.
- Šepić, Dragovan. 1975. Slom planova fašističke Italije u Dalmaciji. U: *Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije III*, ur. Tona Ninić. Split. Str. 279–289.
- Todorova, Maria. 2009. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Trinquier, Roger. 1985. *Modern Warfare: A French View of Counterinsurgency*. London: Pall Mall.
- Virtue, Nicolas Gladstone. 2011. Occupational Duty In The Dysfunctional Coalition: The Italian Second Army And Its Allies In The Balkans 1941–43. *Journal of Military and Strategic Studies* 14 (1): 344–373.
- Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije: borbe u Hrvatskoj 1943.*, V. sv., knjiga 4. 1954. Beograd: Vojnoizdavački zavod.
- Zbornik dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije: dokumenti Kraljevine Italije 1942.*, XIII. sv., knjiga 2. 1972. Beograd: Vojnoizdavački zavod.

LOCAL PEOPLE IN COUNTERINSURGENCY OPERATION DURING WORLD WAR II: CASE STUDY – ANTI-COMMUNIST VOLUNTEER MILITIA ZARA

Tomislav Ražnjević

SUMMARY

The article briefly presents the basic traits of Anti-communist Volunteer Militia Zara as a specific organizational form for subsumption of local population into Italian anti-partisan efforts in North Dalmatia 1942–1943. According to relevant historical sources and interpretations, the article deals with the project development issues, from an idea conceptualization to a final realization and operational usage. It also considers some issues about an obtention of popular support and collaboration sustention. The article brings out a qualitative analysis of official propaganda about the militia, and examines ways how militia was profiled within a government-moulded common knowledge about the ongoing war. At the end, there is presented an author's evaluation about militia's implementation efficiency inside overall counterinsurgency efforts.

Key words: Anti-communist Militia, asymmetric warfare, counter-insurgency, Dalmatia, fascism, Italy, Second World War.

